

ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ W BYDGOSZCZY
Studia Pedagogiczne 1980 z. 6

Bogdan Gębski
WSP Szczecin

TREŚĆ I ZAKRES POJĘCIA "WYCHOWANIE PATRIOTYCZNE"

W każdej rozwijającej się nauce, niezależnie od stopnia opanowania języka formalnego, używa się wielu podstawowych pojęć, które określane są niejednoznacznie. Tak też dzieje się również i w pedagogice. Nie oznacza to automatycznie, że dana dyscyplina naukowa jest na niskim poziomie teoretycznego opisu rzeczywistości. Gdyby jej pojęcia zostały ustalone raz na zawsze, to oznaczałoby koniec jej rozwoju, a co za tym idzie, koniec poszukiwania prawdy naukowej. Natomiast przedstawiciele tak pomyślanej nauki, mówiąc językiem I. Kanta, popadliby w "drzemkę dogmatyczną".

W artykule tym proponuję spojrzenie na jedno pojęcie, które jest immanentną częścią nauki pedagogicznej, a mianowicie pojęcie "wychowanie patriotyczne". Zgodnie z powyższym założeniem pojęcie "wychowanie patriotyczne" - jako jedno z podstawowych pojęć pedagogiki - może okazać się niejednoznaczne. Zatem, co może stanowić o różnicach w recepcji tego pojęcia? Jego treść oraz zakres znaczeniowy /semantyczny/.

Po pierwsze już w różnych naukach społecznych używa się terminu "wychowanie patriotyczne" w innym znaczeniu różnicując go w zależności od danej dyscypliny nauki. Myślę, że np. dla socjologa termin¹ ten oznacza odzwierciedlenie przez podmiot jakiejś postawy /nazwanej patriotyczną lub rezultowo - patriotyzmem/, dla pedagoga staje się pewnym celem w jego działaniu, dla etyka jest postulatem. Najogólniej, wyrażenie "wychowanie patriotyczne" na gruncie przykładowo podanych nauk społecznych dotyczy "czegoś", co jest pojmowane w zróżnicowany sposób. Po drugie, dane pojęcie naukowe może nabierać pewnych odcieni znaczeniowych ze względu na różnice w sposo-

bie jego pojmowania przez różnych badaczy, usiłujących zrozumieć i opisać dany wyraz /termin/ stanowiący znak przedmiotu. Treść nadawana za pośrednictwem znaku /pojęcia/ może różnić się u poszczególnych autorów opracowań, gdyż - jak sądzę - przedmiot badań może być i jest ustalany w miarę spójnie, ale to co różnicuje jego pojmowanie, stanowi przedmiot poznania. Gdy będziemy się zastanawiać, dlaczego na gruncie pedagogiki nie ma jednorodności w pojmowaniu wychowania patriotycznego, to dające się zauważyć spory na pewno nie dotyczą lokalizacji przedmiotu badań a wynikają z indywidualnych różnic pojmowania przedmiotu poznania. Są to w takim razie spory natury epistemologicznej a nie ontologicznej /oczywiście te uwagi odnoszą się tylko do wychowania patriotycznego a nie generalnie do nauk pedagogicznych/.

Z powyższych sugestii wynika, że pojęcie wychowania patriotycznego może być rozumiane dwojako: /1/ dotyczy konkretnego podmiotu, który w akcie poznawczym "pojmuje" przedmiot i wnosi pewną treść o nim, /2/ zakłada się istnienie takiego przedmiotu posiadającego pewną formę, na podstawie której różnicuje się go wśród innych przedmiotów /zarówno badań, jak i poznania/. Z tego powodu warto uznać, że w zależności od tego, jak się dany przedmiot pojęcia wychowania patriotycznego konstytuuje, mamy do czynienia z pojęciem jako korelatem świadomości procesu oddziaływań /u pedagoga/, mających na celu wykształcenie u wychowanka jej cechy osobowości - z pojęciem pewnego stosunku do rzeczywistości, z pojęciem przekształcającym się historycznie oraz z pojęciem wychowania patriotycznego - co by znaczyło - że ktoś jest "wychowany patriotycznie".

Po tym krótkim objaśnieniu sposobu prowadzenia wywodu naukowego w niniejszym artykule skupię uwagę na zagadnieniach merytorycznych.

Z uwagi na to, że pedagogika należy do nauk praktycznych² głównie będzie chodziło o przedstawienie pewnych schematów operacyjnych przy rozważaniach nad wychowaniem patriotycznym. Nasuwa to następujące momenty rozważań: /1/ patriotyzm jest jednym z celów naczelnych jako wartość niższego rzędu

w stosunku do ideału wychowania³, /2/ patriotyzm rozumiany jako postawa ucznia, /3/ pozycja patriotyzmu w systemie wartości /w systemie celów wychowania/, /4/ rozstrzygnięcie: czy patriotyzm jest stałym elementem pomyślanym tak, że zawiera niezmiennie treści /syntagmatem/, czy treści podlegają wymianie, a mimo to możliwe jest określanie tych treści jako patriotyczne /paradygmat - znaczy pewien sposób myślenia/.

Sub 1. Wychowanie sui generis jest działaniem /względnie oddziaływaniem czy też przekształcaniem intencjonalnym/ planowym stąd zakłada się istnienie celu /w pedagogice chodzi o szczególny rodzaj celu określany jako "ideał wychowania"/ dającego się przekładać werbalnie. Mówiąc o szczególnym rodzaju celu należy podkreślić, że w refleksji pedagogicznej nie chodzi o doraźne otrzymywanie efektów wychowawczych. Dlatego też, jak sądzę, dobrze się stało, że pedagodzy mówią o ideałach i celach wychowania. Ideał pełni rolę jakby wartości horyzontalnej, którą dostrzega się, lecz w pełni zrealizować jej nie sposób; cele natomiast mają możliwość realizowania się, przeistaczania się w stany rzeczy /np. uczeń ma coś konkretnego wykonać i wykonuje to - zachodzi po wykonaniu tego czegoś pewien stan rzeczy, który był określony w celu/.

Również dla pedagogiki nie jest ważne, czym /kim?/ jest człowiek /wychowanek/ - jak mówi prof. B. Suchodolski - lecz czym być musi i powinien być. Z tego względu na etapie szkoły podstawowej /jak i średniej/ proces wychowawczy charakteryzuje się różnymi stymulatorami i dyrektywami postępowania wychowawczo-dydaktycznego. Przypisuje im się rolę rozwijania wszechstronnie osobowości ucznia⁴. Z drugiej zaś strony trzeba uświadomić sobie charakterystykę tych stymulatorów pojmowanych jako środki oddziaływania pedagogicznego.

Środki oddziaływania pedagogicznego umożliwiają kontrolę procesu wychowawczego, a także jego stymulację. Z tych też powodów mówi się o wychowaniu /proces celowo organizowany i kontrolowany/ a nie o socjalizacji. Wychowanie patriotyczne pojawia się jako pewna część procesu wychowania dająca się wyodrębnić tylko w sposób teoretyczny. W żadnym wypadku nie da

się czegoś takiego zaobserwować bezpośrednio w praktyce pedagogicznej.

Dzięki analizie abstrakcyjnej możliwe staje się wnikanie myślowe w istotę wychowania, które stanowi przedmiot ontologiczny. Proces wychowawczy jawi się w postaci szeregu zdarzeń jakościowo różnych w układzie wychowanek-wychowawca-otoczenie. W celu zachowania przejrzystości wywodu poszczególne elementy składowe wychowania /np. wychowanie moralne, estetyczne, patriotyczne itp./ nazywam obiektami, o czym szerzej piszę w sub. 4. Takim obiektem jest w nadanym sensie wychowanie patriotyczne rozumiane podwójnie: jako element składowy wychowania i jako czynnik powodujący zmiany /integrujący, dynamizujący/ w postawach uczniów realizowanych w ich sferach afektywno-poznawczo-behawioralnych.

Charakteryzując wychowanie patriotyczne uznane dla celów jedynie wyjaśniających za obiekt /w sensie strukturalnym/ należy znaleźć jego miejsce w "ideale wychowania" /inaczej rozumianego jako model wszechstronnie rozwiniętej osobowości/. Posłużę się w tym miejscu uznaną koncepcją strukturalizacji celów H. Muszyńskiego, który wyróżnia następujące typy wartości zwane przez niego: "celami naczelnymi", "celami kierunkowymi", "celami etapowymi" i "celami operacyjnymi"⁵. Najwyższą wartością integrującą sens wymienionych celów, stanowiącą również usprawiedliwienie wszelkiej działalności pedagogicznej jest "ideał wychowania".

W tym systemie wartości o podrzędności aksjologicznej, każdej wartości niższego rzędu przypisuje się charakterystykę kształtowania postawy uspołeczniania uczniów⁶ /cele naczelne/, która uzależniana jest - w referowanym aspekcie - od postawy patriotycznej /cel kierunkowy/, ta z kolei może być kształtowana dzięki przyswajanej przez ucznia pozytywnej wiedzy o swoim środowisku według prawidłowości: od bliższego do dalszego, od konkretnego do abstrakcji /kształtowanie pojęć/, od wiedzy o rodzinie, szkole, regionie do wiedzy o ojczyźnie itd. /cele etapowe - realizowane na różnych przedmiotach/. Najniższym rzędem wartości w tym systemie są cele operacyjne /stąd też

cały proces konkretyzacji wyżej przedstawionej nazywa się w literaturze przedmiotu operacjonalizacją/. Stanowią one podstawę wszelkich konstytuujących się wartości, gdyż oparte są na działaniu. Tu pedagog dysponuje faktami zachodzącymi w środowisku wychowawczym bądź faktami psychicznymi /ślady w osobowości uczniów/ i z kolei na nich opiera budowę intelektualno-przekonaniową różnych wartości /które ujmują cele wyższego rzędu/ o znaczeniu wychowawczym.

Realizacja celów operacyjnych ma miejsce w trzech warstwach: w warstwie biologicznej, emocjonalnej i kulturowo-społecznej. Z punktu działania pedagogicznego istotne są zmiany w warstwie kulturowo-społecznej. Trudności, jakie stąd wynikają mają swoje źródło w tym, że jest ona najsłabiej związana z człowiekiem w sensie filogenetycznym, dlatego w proponowanym przez Muszyńskiego systemie celów wychowania cele operacyjne są tak ważne, ponieważ one dadzą realizować się w warstwie emocjonalnej najbliższej uczniowi /niekiedy na równi z warstwą biologiczną/. Wyrażają się one przez autentycznie aktywne uczestnictwo ucznia w różnych uroczystościach szkolnych. Interesujące w pedagogice są formy aktywności uczniów jako "odpowiedzi" na "wszystko" co zostało zorganizowane z myślą o procesie wychowawczym, bowiem są one weryfikacją programu wychowawczego. Myślę, że uczniowie w klasach I-III/IV/ z łatwością korygują swoje motywacje, ale istnieje również inne niebezpieczeństwo; na etapie realizacji celów operacyjnych /nie tylko w wymienionych klasach, bo i na studiach/ można deformować uczniów w warstwie emocjonalnej. Nazywałbym to - na podobieństwo medycyny - błędem sztuki pedagogicznej, co oznaczałoby w praktyce nierozumienie przez wychowawcę istoty procesu wychowania.

Na zakończenie rozważań nad tym zagadnieniem warto zatrzymać się na charakterystyce relacji hierarchia wartości - internalizacja. Jak już wspomniałem patriotyzm jest jedną z istotnych wartości wychowawczych realizowanych w procesie wychowawczym. Zajmuje on pewne miejsce w ogólnej hierarchii wartości ucznia /człowieka/. Uczeń znajdujący się w konkret-

nym środowisku wychowawczym widzi siebie na tle tego środowiska. Bez tego odniesienia /można by powiedzieć kontekstu kulturowego/ aktywność jego nie miałaby większego sensu. Dlatego w kształtowaniu osobowości istotna staje się hierarchia wartości uznawana przez otoczenie społeczne. Pod wpływem kontaktów z otoczeniem społecznym przenika ona osobowość ucznia i staje się własną hierarchią wartości, czyli ulega on procesowi internalizacji. Internalizacja łączy w sobie dwie postawy: konformistyczną i aktywną /nonkonformistyczną/. Wyobraźmy sobie, że uczeń będzie przyjmował bezkrytycznie wartości funkcjonujące w środowisku wychowawczym. Co może z tego wyniknąć? Myślę, że wytworzy się programowo zaakceptowana przez ucznia postawa konformistyczna. Warto postawić pytanie, czy taka sytuacja jest korzystna. Gdy pedagogom zależy na w pewien sposób ukształtowanych wartościach podlegających internalizacji, wówczas kształtowanie postawy konformistycznej jest zjawiskiem pozytywnym, natomiast w przypadku środowiska dewiantyjnego ocena mechanizmu powstawania postawy będzie budziła odczucia niepokojące. Wtedy ingerencja pedagogiczna zmierzać powinna /a raczej musi/ do uaktywniania krytycyzmu wychowanka, co - jak mam nadzieję - doprowadzi do tzw. przewyciężania samego siebie, odcięcia się od nacisku środowiskowego.

Sub 2. W tym punkcie rozważań zmierzam do ujęcia wychowania jako rezultatu. Nie chodzi w tym wypadku o śledzenie procesu wychowania lecz ujęcie go w określonych jakościach w danej chwili. Konkretyzacją procesu wychowawczego są dające się obserwować postawy. To, w jaki sposób wychowanek realizuje siebie w otoczeniu przyrodniczo-społecznym jest kryterium oceny wychowawczej. Określenie "postawa" - przypomnę - zostało wprowadzone przez W.J. Thomasa i F. Znanieckiego. W ich ujęciu oznaczenie to dotyczyło procesu "... indywidualnej świadomości, która urabia rzeczywistą lub możliwą działalność jednostki w świecie społecznym /.../. Postawa jest zatem indywidualnym odpowiednikiem wartości społecznej; działalność, w jakiegokolwiek formie, stanowi łączącą ją więź"⁷. Szczególnie w teorii wychowania znajdujemy koncepcje, które przewidują i charakteryzują postawy potencjalne przyszłych członków

społeczeństwa. Również podaje się "sposoby dokonywania korekt" w układzie cech osobowości wychowanków w teraźniejszości wychowawczej. Wypowiadam się w tym miejscu nt. normatywnego ujmowania postaw przez teorię wychowania. Łączą się one z wartościami - o czym była już mowa - na które wymienieni Thomas i Znaniecki zwracali uwagę⁸.

W dyskusji nad postawami warto przytoczyć opinię K. Kotłowskiego, który zwraca uwagę na istotną cechę postawy patriotycznej, mianowicie: może ona tworzyć się w dziecku bez dokonywania specjalnych zabiegów przez fakt jego wrastania w kulturę środowiska⁹. W tym kontekście zaznaczałaby się pewna trudność w uzyskaniu odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu instytucje zajmujące się wychowaniem biorą udział w procesie internalizacji postulowanych postaw, a w szczególności postawy patriotycznej. Skoro postawa patriotyczna może się sama "tworzyć" przez wrastanie w kulturę środowiska, to jak możliwe jest zmienianie jej treści /zawartości/ lub modyfikowanie w tychże instytucjach intencjonalnego wychowania.

Możliwość zmieniania bądź modyfikacji treści postawy patriotycznej - na co wskazuje literatura przedmiotu - istnieje w trzech sferach: emocjonalnej, motywacyjnej i poznawczej lub - inaczej nazywając - w emocjonalnej, wolicjonalnej i intelektualnej¹⁰. Sferę emocjonalną proponuję stawiać na pierwszym miejscu /argumentacja sub. 1/, gdyż - generalnie - refleksja nad czymś tworzy się dzięki przeżyciom, doznaniom¹¹. Następnie konstytuują się pewne racje u człowieka /podmiotu/, które uznawane są przez niego pozaracjonalnie, tzn. nie dochodzi do racjonalnego przedstawienia, dlatego prezentowana postawa patriotyczna jest przez niego realizowana. Porównując to stwierdzenie z tezą Sartre'a można powiedzieć, że wychowanek ma "świadomość świadomości", świadomość własnego istnienia, rozumienia wartości kulturalnych oraz samowiedzy podporządkowującej go regułom współżycia społecznego.

Pojęcie postawy patriotycznej obejmuje różnorodne relacje człowiek-środowisko. Zależność ujawniana w tych relacjach polega na tym, że człowiek i jego środowisko uczestniczą we wza-

jemnym formowaniu siebie. Są to również relacje dialektyczne.

W aspekcie historycznym odnajdujemy bogate tradycje patriotyczne przejawiające się jako umiłowanie Ojczyzny czy wolności. Hasłem narodowym była zawsze walka o wolność swoją i innych. Patriotyzm był realnym odbiciem warunków społecznych.

Inaczej kształtuje się postawa patriotyczna we współczesnych warunkach, kiedy poszukuje się adekwatnego wzoru patriotyzmu do praktyki społecznej.

Sub 3. Poszukiwanie wzoru patriotyzmu zakłada poszukiwanie wartości zawartych w systemie wychowawczym akceptowanym w warunkach socjalistycznych. Kryterium oceny wartości patriotycznych wiąże się z jednolitą koncepcją społeczeństwa wywiezioną z ideologii marksowsko-leninowskiej. Problematyka wartości doczekała się bardzo licznych opracowań na gruncie filozoficznym. Jedno jest charakterystyczne, że postawa patriotyczna ujęta rezultatowo, tzn. przedmiotowo konstytuująca się w warstwie emocjonalnej łączy się z przeżywaniem w trakcie działania. Natomiast każda refleksja staje się wtórna, czyli przypuszczam, że można wykluczyć jej pierwotność bez możliwości uprawiania jakiegokolwiek działalności. Jestem zdania, że postawy patriotycznej nie ukształtuje się u wychowanka przez przekonywanie intelektualne.

Z punktu widzenia technologicznego życie ludzkie jest ujęte w mniej lub bardziej zracjonalizowane normy, które są min. warunkiem istnienia społeczeństwa industrialnego. Kultura mieszczańska przestała być kryterium wartości w społeczeństwie konsumpcyjnym dążącym do ilościowego, materialnego bogactwa, przemysł i technika niezauważenie przestają być środkiem do celu, a stają się celem samym w sobie. W tym stanie postęp techniczny może prowadzić do zdewaluowania wartości ludzkich. Szczególnie wrażliwy jest człowiek, którego życie psychiczne opiera się na uznawanych wartościach. Patriotyzm obejmowałby w tym kontekście takie wartości, jak: radość życia, serdeczne i szczerze stosunki między ludźmi, dostrzeganie i uznawanie ludzkich spraw.

Można zauważyć, że pewien stosunek emocjonalny, określany postawą patriotyczną, realizujący się w trakcie działania może być obroną przed pesymistyczną recepcją życia, może nadawać głębszy sens pracy człowieka. Myślę, że ten aspekt emocjonalny kształtowania psychiki ucznia jest o tyle ważny, o ile różne więzi jego z innymi osobami i ze środowiskiem utrzymują jego hierarchię wartości życiowych. Postawa patriotyczna ugruntowana wewnątrznie nie dopuszcza do alienacji. Patriotyzm należałoby zaliczyć do tych wartości, które nie mają wykładnika ekonomicznego.

Sub 4. W aspekcie strukturalnym patriotyzm można ująć jako obiekt systemu. Gdy mówi się o systemie wychowawczym, to można go traktować jako zbiór obiektów o właściwych sobie cechach. System taki dopuszcza dokonywanie operacji, w wyniku których powstają nowe jakościowo obiekty. Interesująca jest tu operacja zastępowania polegająca na tym, że pewne obiekty dają się zastępować innymi.

W przypadku patriotyzmu zastępowanie polega na wymianie w systemie wychowawczym treści wchodzących w skład pojęcia wychowania patriotycznego, które nie są aktualne ze względu na cele wychowawcze, na inne treści aktualizujące myśl wychowania patriotycznego. Sama konstrukcja wychowania generalnie a wychowania patriotycznego w szczególności nie zmienia się, zmianom podlegają jedynie jakościowe aspekty wychowania.

W nomenklaturze strukturalizmu występują pojęcia paradygmatu i syntagmatu na określenie statycznej i dynamicznej strony systemu. Cała struktura ideału wychowawczego jest mało podatna na zmiany /syntagmat/, natomiast to, co ulega wyraźnym zmianom stanowi poszczególne elementy systemu wychowawczego. Wykorzystywana jest tu operacja zastępowania. Jak do tej pory łatwiej jest dostrzec rozrastanie się systemu wychowawczego, przybywają nowe obiekty do niego; natomiast nie potrafię podać przykładu ilustrującego rezygnację z jakiegoś obiektu tego systemu. Podobnie dzieje się z wychowaniem patriotycznym, które w systemie wychowania Polski powojennej ulega tylko zmianom jakościowym. To zróżnicowane ujmowanie wychowania

patriotycznego w czasie ilustruje /w literaturze przedmiotu/ jak zmieniał się sposób myślenia o tym zjawisku wychowawczym. Zmiana sposobu myślenia to zmiana paradygmatu.

W zakres pojęcia patriotyzmu w warunkach socjalistycznych wchodzi wyraźnie formułowany kontekst internacjonalizmu. Wynika to z podstaw tworzenia idei patriotycznej, które stanowią najwyższe wartości humanistyczne - poszanowanie godności każdego człowieka. Dlatego konieczne jest w procesie wychowawczym kształtowanie postaw patriotycznych łącznie z postawami internacjonalistycznymi.

Le notion de l'education patriotique

Resume

Le but de notre article est de presenter les conceptions differents de notion de l'education patriotique. Chacune conception dependre de vue subjective l'objet de recherche. A cause de ce raison dans ce article on a fait usage deux categories structureaux: paradigme et syntagme. On a touche aussi au probleme de structuralisations des idees de l'education patriotique et avec toutes les consequences pratiques. Les resultates de mon recherche, je crais, peuvent presenter les grands interet pour les gens de l'Education Nationale en raison d'apercevoir des nouveaux aspects de ce probleme.

Begriff der patriotischen Erziehung

Zusammenfassung

Der Verfasser hat sich zum Ziel gesetzt, die verschiedene Konzeptionen der Erziehung darzustellen. Jede Konzeption ist abhängig vom subjectiven Blick auf das Forschungsthema. Infolge dessen werden im Aufsatz zwei der Struktur betreffende Kategorien angewandt: das Paradigma und die Syntagma. Es wird auch das Problem der Strukturalisierung der Zwecken der patriotischen Erziehung mit seinen praktischen Konsequenzen be-

handelt. Der Autor hofft, dass dankbar der Wahrnehmung einigen Aspekten dieses Problems können seine Ergebnisse ein Interesse der Lehrer und Studenten erregen.

Воспитание для мира в условиях мира

Резюме

Миром надо дорожить как общечеловеческой ценности и целью интернационалистического и патриотического воспитания. В настоящее время в большинстве обществ и народов существуют объективные и субъективные предпосылки для распространения идеи воспитания для мира. Условия эти существуют главным образом в странах, которые непосредственно принимали участие во II мировой войне. Идею воспитания мира нельзя осуществлять без учёта культурных традиций каждого народа. В воспитании для мира важным является, в современных условиях, влияние средств массовой передачи, воспитательная деятельность школы и живой комментарий взрослых. Основной психологический механизм воспитания для мира следует видеть в процессе формирования человеческих отношений. Важно формирование отношений принимающих мир как ценность в интеллектуальной, эмоциональной плоскости и конкретной деятельности.